

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Institut mezioborových studií Brno

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Brno 2009

Zlataše Gücklhornová

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Institut mezioborových studií

Porozvodová problematika osamělých matek s dětmi

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Marcela Zvonařová

Vypracovala:

Zlataše Gücklhornová

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci „*Porozvodová problematika osamělých matek s dětmi*“ vypracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je součástí této práce.

.....

Zlatuše Gücklhornová

Poděkování

Děkuji vedoucí bakalářské práce Mgr. Marcele Zvonařové za užitečnou metodickou pomoc, cenné rady a připomínky, které mi při jejím zpracování poskytla.

Brno 2009

.....

Zlatoše Gücklhornová

Motto: „Někdy přijde ve vztahu chvíle, kdy přes všechnu upřímnou snahu vyřešit neshody a obnovit společnou minulost už nic jiného než trápení nezůstává a krása světa jen krutě kontrastuje s vaším bolestným zápasem.“

David Viscont

Obsah

Úvod.....	1
1 Vymezení základních pojmů	3
1.1 Manželství.....	3
1.2 Rodina a její základní funkce.....	7
1.3 Rozvod	9
2 Mateřství po rozvodu.....	15
2.1 Osobní důsledky po rozvodu – neúplná rodina.....	15
2.2 Ekonomická situace osamělých matek.....	16
2.3 Dítě a otec	19
3 Legislativa po rozvodu	24
3.1 Kritéria pro rozhodování o svěřením dítěte do výchovy.....	24
3.2 Společná a střídaná výchova	28
3.3 Úprava styku s dítětem.....	29
3.4 Výživné	30
4 Kazuistiky.....	33
4.1 Kazuistika č. 1	33
4.2 Kazuistika č. 2.....	35
4.3 Kazuistika č. 3.....	37
4.4 Dílčí závěr:	39
Závěr:	40
Resumé.....	42
Anotace	43
Literatura a prameny:.....	44

ÚVOD

Porucha funkce manželství, rozvod a následný rozpad rodiny je téma, jež každého z nás provází životem. Máme vlastní zkušenosti nebo pozorujeme zkušenosti našich blízkých. Je to téma, na které narážíme po léta v literatuře, odborných i společenských diskuzích. Po léta sleduji snahu odborné části společnosti najít co nejpřesnější určení příčiny a označení důsledků, jež z takto vzniklé rodinné situace plynou nejen pro zúčastněné ale zároveň pro celou společnost. Složitost tématu podtrhují rozsáhlé studie, které se snaží definovat nejenom následky, ale též příčiny, jež vedou k rozporům mezi manžely s neblahým následkem rozvodu. Všimla jsem si, že ačkoli následky tohoto společenského jevu jsou rozměrné a závažné, vymezit hranice počátku vzniku rozporu a definovat příčiny stále zvyšující se rozvodovosti manželství je mnohem obtížnější a složitější než se na první pohled může zdát. Dnes mohu posuzovat problematiku rozvodu i díky své vlastní zkušenosti a také díky zkušenostem z tříměsíční stáže v manželské poradně. Ve své bakalářské práci na téma „*Porozvodová problematika osamělých matek s dětmi*“ tak čerpám informace nejenom z odborné literatury, ale také z vlastního poznání role osamělé rozvedené matky a díky svolení své vedoucí lektorky také ze stáže, kterou jsem právě absolvovala a která mne obohatila o zkušenosti v oboru, jemuž bych se i nadále ráda věnovala.

Mám v dobré paměti neustálé memorování v dobách před rokem 1989 a stížnosti psychologů na jev rozvodovosti, jež od poválečných let neustále stoupala a pamatuji se, na jakousi zoufalou snahu zastavit neustálý trend růstu rozvodů a nezapomenu na zvláštní patos, se kterým vnášeli diskutující do rodinných problémů socialistickou morálku s vizí vzorné socialistické uvědomělé rodiny. Rovněž nemohu zapomenout na nepříjemná vyprávění zkušeností těch, jež se dlouze rozváděli a jimž bylo v rozvodu ze strany soudu mnohdy všemožně bráněno a dané situaci to stejně nepomohlo. To jsem ale netušila, že se změnou politické a sociální situace v ČR se naší společnosti téměř žádných významných změn v celém komplexu rozvodové problematiky nedočkáme. Situace se naopak zkomplikovala mnoha jinými novými problémy, které přinesla nová doba. Se změnou mnoha zákonů, které je nutno respektovat a zároveň mnoha rychlým změnám ve společnosti a sociální sféře. Oproti tomu, sociální státní politika se dostatečně nepropojila s právními normami a tato nekomplexnost se přímo promítá do

osudu zúčastněných a následně do celé současné společnosti. Je třeba si uvědomit, závažnost situace a nepodceňovat sociální dopady pro celou společnost i do budoucna.

V teoretické části práce se nejprve za pomoci dostupné literatury a poznatků z manželské poradny chci věnovat otázkám rodiny a manželství. Dalším tématem je samotný rozvod a jeho důsledky pro matky. Zajímám se zde také o porozvodovou tematiku z pohledu legislativy.

Ráda bych spolupracovala s Poradnou pro rodinu v Přerově a s oddělením právní ochrany dětí Magistrátu města Přerova.

Výsledky své práce bych ráda zveřejnila na webových stránkách, kde by k dané problematice mohla probíhat řízená diskuse a kde by si ženy v podobné životní situaci mohly vyměňovat své zkušenosti.

1 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

1.1 MANŽELSTVÍ

*Manželství*¹ je univerzální lidská instituce, která tvořila základ pro rodiny v průběhu celé historie. Zatímco tradice manželského obřadu, práva a povinnosti v manželství, způsob výběru partnera, počet partnerů a dokonce i právo vstoupit do manželství se mohou lišit v závislosti na kultuře, je manželství dlouhodobě ekonomicky, právně, nábožensky a sociálně uznáváno jako primární společenská instituce pro výchovu dětí. Podle stávajícího českého práva lze manželství uzavřít dvěma formami.

Občanský (civilní) sňatek je prohlášením o uzavření manželství orgánem státu. Orgánem státu v tomto případě může být obecní úřad pověřený vést matriky; úřad, který plní jeho funkci (matriční úřad), případně i nematriční obecní úřad, pokud je jeden ze snoubenců přihlášen k trvalému pobytu v jeho správním obvodu. Manželství se uzavírá v místě určeném úřadem pro konání slavnostních obřadů. Uzavřít manželství na kterémkoli vhodném místě může povolit matriční úřad, do jehož správního obvodu toto místo spadá. Takovým místem může být i například stanice metra či dno rybníka. V případě manželství uzavíraného v cizině může být orgánem zastupitelský úřad České republiky. Pokud je život jednoho ze snoubenců přímo ohrožen, může prohlášení snoubenců přijmout i kapitán lodi plující pod vlajkou České republiky, kapitán letadla registrovaného v České republice a velitel vojenské jednotky České republiky v zahraničí.

Církevní sňatek je prohlášením o uzavření manželství před orgánem registrované církve či náboženské společnosti. Manželství se uzavírá v místě určeném předpisy církve nebo náboženské společnosti pro náboženské obřady nebo náboženské úkony. Církevní orgán je povinen do tří pracovních dnů doručit protokol o uzavření manželství s uvedením skutečností dle matričního zákona příslušnému matričnímu úřadu, v jehož obvodu bylo uzavřeno.

¹ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Manželství>

Po uzavření občanského sňatku lze podstoupit obřad církevní (ovšem bez účinků uzavření manželství), naopak po uzavření církevního sňatku nelze uzavřít sňatek občanský.

Pro uzavření sňatku musí u snoubenců být splněny **osobní** předpoklady, předpoklady **sňatečního prohlášení** a také předpoklady **formální** tj. procedurální.

V osobních předpokladech může být překážka *absolutní* (týkající se konkrétní osoby snoubence) či *relativní* (týkající se vztahu mezi snoubenci). Mezi relativní překážky patří příbuzenství v přímé linii a u linie pobočné do 2. stupně hrozí mj. incest.

Mezi absolutní překážky patří *nezpůsobilost k právním úkonům, omezená způsobilost k právním úkonům* (soud může povolit) a *duševní porucha*, která by měla za následek omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům.

Soud může ve výjimečných případech povolit *sňatek u nezletilých* (u osoby starší 16 let).

Překážkou také je uzavře-li manželství osoba, která již manželství uzavřela a které dosud nebylo právně zrušeno (viz polygamie).

Manželství obvykle přináší **práva a povinnosti manželům**, které se týkají výchovy dětí, společného vlastnictví, sexuálního chování, příbuzenských vazeb, členství v kmeni, vztahu ke společnosti, dědictví a lásce. Ve specifických případech manželství též ustanovuje právní otcovství dítěte ženy nebo právní mateřství dítěte otce.

Manželství je chápáno jako jeden z tradičních požadavků k založení rodiny a o funkční rodinu se následně opírá fungování společnosti. Manželství tedy neslouží pouze manželskému páru, ale též zájmům dětí a společnosti, jíž jsou součástí.

Přirozeně končí manželství *smrtí* jednoho z manželů. Podle zákona dále může manželství v případě nutnosti ukončit soud *rozvodem*. Další z možností ukončení manželství je jeho *anulace*, čímž se domnělé manželství prohlásí za neplatné od svého počátku.

Jak již bylo uvedeno výše, chápeme rodinu jako soužití dvou lidí - partnerů, kteří pečují o své děti. I když současná doba a společnost je tolerantní k různým jiným

formám soužití páru, který chce společně žít, přesto je manželství zatím nejvíce užívaný model při vytváření rodiny.

Naše legislativa specifikuje manželství v zákoně o rodině² následovně:

§1

- (1) „Manželství je trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem.
- (2) Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí. Aby rodina mohla dobře plnit svoje úkoly, je nezbytné, aby vztahy mezi manžely byly funkční a nedocházelo ke kolizím mezi partnery“

§ 18 uvádí, že „muž a žena mají v manželství stejná práva a stejné povinnosti. Jsou povinni žít spolu, být si věrni, vzájemně respektovat svoji důstojnost, pomáhat si, společně pečovat o děti a vytvářet zdravé rodinné prostředí.“

Není žádnou novinkou, že ne všechny rodiny dodržují tento zákon. Často se stává, že jeden z partnerů zaujímá dominantní postavení na úkor svého protějšku, věrnost je bohužel naší společností často vnímána jako archaismus a péče o děti bývá nahrazována školními i mimoškolními institucemi.

§19 pojednává o potřebách rodiny a peněžních prostředcích:

- (1) „O uspokojování potřeb rodiny jsou povinni oba manželé pečovat podle svých schopností, možností a majetkových poměrů. Neplní-li jeden z manželů svoji povinnost hradit náklady společné domácnosti, rozhodne na návrh druhého manžela ve věci soud“.
- (2) Poskytování peněžních a jiných prostředků na náklady společné domácnosti může být zcela nebo z části vyváženo osobní péčí o společnou domácnost a děti.

Vymezení pojmu zodpovědnost

Slovo *zodpovědnost* je často používáno v souvislosti s chováním a jednáním člověka.

² Zákon č. 64/1964 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

§ 31

(1) Rodičovská zodpovědnost je souhrn práv a povinností

- a) při péči o nezletilé dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj
- b) při zastupování nezletilého dítěte
- c) při správě jeho jmění.

Výše uvedený § 31 pojednává o povinnosti rodičů chránit zájmy dítěte, vykonávat nad ním dohled, který odpovídá stupni jeho vývoje. Rodiče mají právo užít přiměřených výchovných prostředků tak, aby nebyla dotčena důstojnost dětí a jakkoli ohroženo jejich zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Děti mají právo obdržet potřebné informace a svobodně se vyjadřovat ke všem rozhodnutím rodičů, týkajících se podstatných záležitostí jejich osoby a být slyšeny v každém řízení, ve kterém se o takových záležitostech rozhoduje.

V současnosti se ustálil zvyk některých nezletilých odvolávat se nekompromisně na svá práva a už tolik nedbat na své povinnosti vůči rodině, jež vyplývají ze zákona o rodině. Negativním jevem se totiž stává, že společnost jsou převážně zdůrazňována práva dítěte a povinnosti rodiče k dítěti, nikoli však už povinnosti dítěte vůči rodičům.

§ 31

(1) „Dítě, které žije ve společné domácnosti s rodiči, je povinno podle svých schopností jim pomáhat. Je dále povinno přispívat i na úhradu společných potřeb rodiny, pokud má vlastní příjem, popřípadě majetek, kterého lze použít pro společné potřeby rodiny.“

Výchova dětí patří mezi nejdůležitější funkce rodiny a zákon o rodině ji definuje takto:

§32

(1) „Rozhodující úlohu ve výchově dětí mají rodiče.

(2) Rodiče mají být svým osobním životem a chováním příkladem svým dětem.“

Na závěr kapitoly lze konstatovat, že zákon je obecně závazná právní norma, která by měl být dodržována a ve vztahu k dětem a rodině by její aplikace měla být prováděna důsledně. V praxi však mnohdy nebývá tento zákon důsledně respektován ani aplikován. Vzniklé následky bývají mnohdy chybně přičítány nedokonalosti zákona, přičemž tomu tak ani nemusí vždy být.³

1.2 RODINA A JEJÍ ZÁKLADNÍ FUNKCE

Rodina je hlavní institucí, která se stará o prospěch, ochranu, výchovu, rozvoj a vzdělávání dítěte. Právě rodina má rozhodující vliv na formování osobnosti dítěte. Důležitou roli zastává škola, mimoškolní aktivity kamarádi a další. Rodina stojí na samém počátku života dítěte, ovlivňuje jeho vývoj v nejcitlivějších fázích, je vzorovým modelem mezilidských vztahů, který dítě zásadně ovlivní při utváření dalších vztahů, do kterých dítě bude vstupovat. Dle B. Krause v knize *Člověk, prostředí, výchova*⁴ je rodina sociální útvar nejméně tří osob, mezi kterými jsou rodičovské, příbuzenské nebo manželské vazby. Základ rodiny tvoří dyadický pár – muž a žena, což je určitá forma partnerství. Základním znakem každé rodiny je existence alespoň jednoho dítěte.

A. Sekot v publikaci *Sociologie v kostce*⁵ píše: „Rodina je v naší kulturní sféře mnohdy chápána v úzkém pojetí jako nukleární rodina ve smyslu soužití manželského páru a jeho svobodných dětí. Jde o základ, na němž je postavena širší rodina. V případě soužití dalších členů rodiny – prarodičů, tet a strýců, hovoříme o širší rodině.“ Dále pak uvádí, že její výhodou je účinnější obrana před osobními a rodinnými krizemi, které jsou nedílnou součástí lidského života, jako je např. ztráta zaměstnání, rozvod, nemoc či smrt.

³ Zákon č. 64/1964 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

⁴Kraus, B., Poláčková, V. et. al. *Člověk - prostředí - výchova. K otázkám sociální pedagogiky* Brno: Paido, 2001, s. 78 ISBN 80-7315-004-2

⁵Sekot, A. *Sociologie v kostce. 3. rozšířené vydání* Brno: Paido, 2006, s. 201 ISBN 80-7315-126-X

Z literatury, i když je uváděn různý počet funkcí, je patrné, že se jedná o funkce různě rozvedené a vzájemně se prolínají. Velmi srozumitelně prezentuje funkce rodiny B. Kraus⁶ :

- a) **Biologicko-reprodukční funkce** rodiny, která má význam nejen pro jedince, kteří rodinu tvoří, ale i pro celou společnost. "Pro zdravý rozvoj společnosti, je potřebná stabilní reprodukční základna. Přestože se podstata této funkce nezměnila, trendem dnešní doby je vnímání dítěte jako překážka v profesním růstu a seberealizaci rodičů. Není výjimkou, že v rodinách s nižšími příjmy se dítě stává přepychem, ženy se stávají matkami v pozdějším věku a partneři stále více plánují přivést na svět pouze jedno dítě nebo nechtějí děti vůbec.
- b) **Sociálně-ekonomická funkce** znamená, že se členové rodiny nejen zapojují do výrobního procesu v rámci svého povolání, ale stávají se také především významným spotřebitelem, na kterém je trh značně závislý.
- c) **Ochranná funkce** plní roli v zajišťování základních životních potřeb, mezi které patří biologické, zdravotní a hygienické potřeby. Dříve tuto úlohu částečně přebíral stát např. v rámci povinných preventivních prohlídek, očkování apod. V současnosti je rodina více zapojena do péče svých příslušníků, očekává se od ní vyšší finanční spoluúčast.
- d) **Socializačně-výchovná funkce** spočívá v přípravě dětí na vstup do praktického života. Zajímavým aspektem je význam působení mládeže na starší generaci. Příkladem může být zacházení s moderními komunikačními prostředky. Doba, kdy vedle sebe žijí tři generace, se prodlužuje, a proto také roste socializační působení vzájemně mezi členy rodiny. Výjimkou nebývá situace, kdy někteří členové rodiny přesouvají odpovědnost v oblasti výchovy na školní zařízení. Následně pak očekávají, že pedagogové napraví chyby, jichž se ve výchovném procesu sami dopouštějí.
- e) **Rekreační a relaxační funkce** má největší význam pro psychiku dětí. Způsob trávení volného času často vypovídá o charakteru rodiny, jelikož aktivní

⁶Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 81-83 ISBN 978-8073673

a společně strávený čas je pro děti, ale i rodiče velkým přínosem pro fungování dobrých vztahů v rodině.

- f) **Emocionální funkce** je bezesporu zásadní a nezastupitelná. Neexistuje instituce, která by v tomto směru mohla rodinu nahradit či zastoupit. Potřeba zázemí, pocitu lásky, ochrany a bezpečí je nezbytná nejen pro správný vývoj dítěte, ale i pro dospělého jedince je to ochranný štít před nástrahami zvenčí.

Z toho rozdělení plyne, že rodina:

- vytváří pro děti specifické prostředí výchovné a socializační
- děti získávají hodnotovou orientaci pro celý další život
- zajišťuje péči o zdraví, výživu a kulturní návyky svých členů
- předává kulturní dědictví
- utváří morální postoje
- ovlivňuje charakterově, esteticky
- koriguje chování a jednání
- podporuje a ochraňuje

Ze sociologických výzkumů je zřejmé, že kvalitní pojetí výše uvedených funkcí není zcela závislé ani na vzdělání rodičů ani na výši majetku, kterým rodina disponuje. Úspěšné plnění těchto funkcí závisí na biologické, sociální, kulturní a emoční vyspělosti mladých lidí, kteří zakládají rodiny. Důležitý je i vliv svých původních rodin.

1.3 ROZVOD

Š. Poupětová v publikaci *Netrapte se po rozvodu*⁷ píše: „Rozvod zcela určitě není krátkodobý akt, ale část životní cesty. Tato cesta nebývá ani přímá, ani jednoduchá a ani bezbolestná. Pokud touto cestou rozvodové procesu projdeme, rána po rozvodu se zacelí a psychické břemeno související s naším bývalým vztahem a jeho ztrátou přestane ovlivňovat a zatěžovat náš aktuální život. Bolestná zkušenost přinese plody porozumění, posílení a vnitřní svobody, které nám pomohou v dalším životě“. Rozvod

⁷ Poupětová, Š. *Netrapte se po rozvodu*. 1. vydání Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, 47s. 15

je zátěžová situace, její míru lze orientačně odhadnout z údajů v tabulce1 Přináší zajímavé srovnání se zátěží jiných životních událostí. Autoři tabulky Holme Rahen uvádějí, že pokud součet bodů za poslední rok život je 250 a více, pak jde o zátěž na hranici možnosti organismu. Hrozí krize.

Tab. 1 Tabulka životních událostí⁸

Událost	Body
Úmrtí partnera/partnerky	100
Rozvod	73
Rozvrat manželství	65
Uvěznění	63
Úmrtí blízkého člena rodiny	63
Úraz nebo vážné onemocnění	53
Sňatek	50
Ztráta zaměstnání	45
Usmíření a přebudování manželství	45
Odchod do důchodu	44
Změna zdravotního stavu člena rodiny	40
Těhotenství	39
Sexuální obtíže	39
Přírůstek nového člena rodiny	39
Změna zaměstnání	38

⁸ Poupětová, Š. *Netrapte se po rozvodu*. 1. vydání Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, 47s. 19

Změna finančního stavu	37
Úmrtí blízkého přítele	36
Přeřazení na jinou práci	35
Závažné neshody s partnerem	31
Půjčka vyšší než jeden průměrný roční plat	30
Splatnost půjčky	29
Změna odpovědnosti v zaměstnání	29
Syn nebo dcera opouští domov	29

Tab. 1 Tabulka životních událostí⁹, pokračování

Událost	Body
Konflikty s tchánem, tchyní, zetěm, snachou	28
Mimořádný osobní čin nebo výkon	26
Manžel, manželka nastupuje nebo končí zaměstnání	26
Vstup do školy nebo její ukončení	25
Změna životních podmínek	24
Změna životních zvyklostí	23
Problémy a konflikty se šéfem	20
Změna pracovní doby a pracovních podmínek	20
Změna bydliště	20

⁹ Poupětová, Š. *Netrapte se po rozvodu*. 1. vydání Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, 47s. 19

Změna školy	19
Změna rekreačních aktivit	19
Změna církve nebo politické strany	18
Změna sociálních aktivit	17
Půjčka menší než průměrný roční plat	16

Pro oba z partnerů, bez ohledu na iniciátora rozkolu, představuje rozvod vybudovat si novou identitu související se změnou sociálního statutu a zároveň vytvářet si vlastní nový sociální svět, ve kterém bude žít ve své nové roli. Tato již není založena na partnerském životě ale na samostatném řešení životních situací.

Mění se uspořádání vztahu mezi přáteli a blízkými. Situace obvykle přináší potřebu změny bydliště, přivyknutí si proto k novému prostředí, hledání také nového zaměstnání. Nejobtížnější ale bývá velice potřebné celkové přeorganizování vztahů s dětmi mezi všemi členy širší rodiny. Náročné proto, že do procesu transformace vstupuje větší množství osob. Udržet systém a řád spolu s citlivostí je velice obtížné pro všechny zúčastněné z důvodu vlastního subjektivního (často odlišného) pohledu na vzniklou situaci.

Obecně se předpokládá, že pro iniciátora rozvodu je situace přizpůsobení se novým podmínkám jednodušší. A to z důvodu, že buď o rozvodu delší dobu přemýšlel, tudíž má plány jak se svým životem naloží, případně si svou budoucnost plánuje i s dalším novým partnerem. Oproti tomu jeho protějšek, bývá většinou nově vzniklou situací nepříjemně zaskočen a do problému vstupuje zcela nepřipraven. Svě postavení ve vztahu, který ještě není právně ukončen vnímá z nevýhodné pozice poníženého

jedinice a je vystaven společenskému traumatu odmítnutí ze strany partnera, což vnímá o to bolestněji, o co silněji je citově poután ke svému protějšku a o co více ho nastalá situace zaskočila. Oslaben těmito hendikepy musí řešit svoji novou situaci. Je nasnadě, že se často dopustí fatálních chyb, které mohou ovlivnit celý zbytek jeho života.

Sociální politika státu by měla právě v tomto okamžiku být nablízku svou soustředěnou koncepcí, která by s citem vstupovala do řešení vzniklého problému a účelně pomohla v co nejkratším časovém období vyřešit situaci nejenom po právní, ale i po sociální stránce. Není to úkol jednoduchý, k řešení nelze přistupovat paušálně a individuální přístup by měl být prvořadou podmínkou takové pomoci.

Z důvodů, jež přesahují téma této práce, bývají těmi silněji postiženými v rozvodovém řízení častěji právě ženy a děti.

Existují specifické problémy, které rozvod přináší ženám a odlišné, které přináší mužům. To plyne z nestejného postavení žen a mužů v manželství. Tradiční rozdělení rodinných rolí a dělba práce stále předpokládá, že hlavním úkolem ženy je péče o děti, o muže a o chod domácnosti. Úkolem muže je pak finanční zajištění rodiny. Od žen se očekává, že zapomenou na své vlastní zájmy a touhy a do popředí postaví zájmy svého manžela a dětí. Na oplátku očekávají emocionální podporu, které se jim často nedostává. Z toho plyne menší spokojenost žen v manželském svazku. Vnímají těžce uzavřenost a odměrenost svých partnerů. Méně často pokládají muže za své důvěrníky a nejlepší přátele. Toto se jeví jako jeden z důvodů, proč ženy častěji než muži podávají žádost o rozvod. Z výzkumů obyvatelstva České republiky je známo, že ženy jsou v manželství častěji nespokojené a jsou proto ochotnější řešit manželské rozpory rozvodem.

Obecně má pro ženy rozvod větší ekonomické dopady než pro muže. Vzhledem k tomu, že péče o děti a o domácnost ve většině českých rodin spočívá na ženě, mnoho z nich dělí svůj čas mezi povinnosti profesní a rodinné. Většina žen méně investuje do profesního života. Po dobu manželství mají sice ženy přístup k prestiži a příjmu svého manžela, ale během rozchodu tento přístup definitivně ztrácejí. Nezáskávají zpět to, co během manželství investovaly – čas a energii věnované péči o rodinu a emocionální a jinou podporu svých mužů.

Při rozvodu dochází nejčastěji k přechodu z modelu rodiny se dvěma příjmy, kdy žena měla nižší příjem než její manžel a vedle své profese pečovala o děti a domácnost, na model rodiny s jedním příjmem., kde žena sama živí rodinu a zároveň zajišťuje veškerou péči o děti. Na trhu práce je vzhledem k faktu, že je žena, matka – samoživitelka různými způsoby znevýhodňována. Rozvedené matky se závislými dětmi tvoří skupinu významně ohroženou chudobou a nízkou životní úrovní. Téměř polovina neúplných rodin v čele s rozvedenou matkou se pohybuje pod hranicí 1,5 násobku životního minima. Hovoříme o novém jevu tzv. feminizaci chudoby, kdy stále větší podíl obyvatel žijících pod hranicí chudoby tvoří ženy a děti.

2 MATEŘSTVÍ PO ROZVODU

2.1 OSOBNÍ DŮSLEDKY PO ROZVODU – NEÚPLNÁ RODINA

Za ideální je po staletí považována *úplná rodina*. V případě, že mezi jejími členy panuje láska, porozumění, tolerance, náklonnost a úcta, pak jsou vytvořeny předpoklady pro zdravý rozvoj osobnosti dítěte. Podstatné je to, jak si rodiče plní své rodičovské funkce. Ze zkušeností víme, že pouhá fyzická přítomnost obou rodičů, ještě neznamená kvalitní rodinné prostředí. Život s otcem alkoholikem je jistě argument proti takovéto úplné rodině.

Neúplnou rodinu tvoří jeden rodič a alespoň jedno dítě. Vychovávat děti v neúplné rodině je velmi obtížný úkol. Aby z dětí vyrostli kvalitní lidé, je nutné, aby rodič, který sám děti vychovává, byl vybaven dobrými výchovnými instinkty a obrovskou mírou trpělivosti.

V současné společnosti sledujeme nárůst neúplných rodin především vlivem rozvodovosti. Podle statistik je více než každá čtvrtá rodina v ČR neúplná. V letech 1991 až 2001 nejčastěji stály v čele neúplných rodin rozvedené a ovdovělé ženy.¹⁰

Prvním problémem, na který ženy po rozvodu narazí je *sociální stigma* „neúplné rodiny“. Ve společnosti stále panují názory prezentující osamělé mateřství jako málo zodpovědné rodičovství. Na osamělé matky je často pohlíženo jako na parazity sociálního systému. Dalším problémem je rozšířený předpoklad, že děti z neúplných rodin budou „problematické“. Ze zkušeností sociálních pracovníků plyne, že stanout v čele neúplné rodiny není vždy otázkou volby, a pokud ano, pak této volbě předcházelo velmi obtížné rozhodování. Ženy cítí, že termín „*neúplná rodina*“ vyvolává negativní pocity, rodina není úplná, tedy něco chybí, něco není v pořádku. Poměrně často se veřejně mluví také o „rozbité či rozvrácené rodině“. A tak se ke všem nárokům, které osamělé mateřství přináší, přidává tento negativní úhel pohledu.

¹⁰ Národní zpráva o rodině. Praha: MPSV, 2004, s 41-42

Velkou zátěž představuje situace po ukončení manželství pro skupinu žen, které byly v manželství relativně spokojené a které zůstaly samy z důvodu náhlého úmrtí partnera nebo si jejich partner našel jinou ženu. Jsou zaskočeny, rozchod vnímají jako „blesk z čistého nebe“. Tyto ženy vnímají svou rodinu jako skutečně „neúplnou“, protože nepřítomnost partnera pociťují mnohem bolestněji než v případech, kdy si partneri dlouhodobě nerozumí.

Pro daleko větší skupinu žen je však „neúplná rodina“ *pozitivním východiskem z tíživé situace*. Vnímají tento stav jako normalizování předchozího nenormálního stavu. Matky si ale stále jsou vědomy, že rodina bez přítomnosti otce není ideální. Není to stav, ke kterému cíleně ve svém životě směřovaly a cesta k jednorodičovské rodině je mnohdy jediným dostupným způsobem znormální situace. Pro tyto ženy je typická paradoxní situace: na jedné straně vědí, že současná situace je pro jejich děti lepší, než jak tomu bylo před rozchodem, na druhé straně se vyrovnávají s pocitem nedostatečnosti svých mateřských schopností, mužských vzorů pro děti a vzorů společného soužití muže a ženy.

Rozvedené matky se v první řadě musí vyrovnat s novým sociálním statutem, který provází mnoho negativních stereotypů. Nesložitější je to pro ty z nich, které si svou situaci nevybraly. Vnímají život v „neúplné rodině“ jako životní prohru a nespravedlnost.

Nárůst počtu neúplných rodin v rodinné skladbě společnosti vnímají odborníci jen jako jednu stránku sociálního problému. Problémy se ve skutečnosti často objevují daleko dříve, než ke vzniku neúplné rodiny dojde. Problémy v rodině ne vždy bývají řešeny rozvodem. V těchto případech je pravděpodobné, že pokud se nevrátí ztracená rovnováha ve vztahu, potíže se násobí, a mohou dosáhnout daleko větších rozměrů, než by tomu bylo při rozvodu manželství.

2.2 EKONOMICKÁ SITUACE OSAMĚLÝCH MATEK

Osamělé matky vnímá veřejnost na jedné straně jako skupinu strádající a trpící nízkou životní úrovní, na druhé straně jako skupinu zneužívající sociální systém. Kategorie rozvedených matek často ve veřejném povědomí splývá s označením osamělé matky s kategorií svobodných matek bez partnera, u kterých se předpokládá, že si svou

situaci vybraly dobrovolně, případně do ní vstoupily z vlastní nezodpovědnosti. Z poznatků odborníků vyplývá, že rozhodující pro subjektivní hodnocení a spokojenost matek není ani tolik reálná životní úroveň jejich rodiny, ale to, jak se tato úroveň vlivem rozchodu změnila. Pro ženy, které i dříve zajišťovaly většinu příjmů rodiny samy, může být odchod manžela ekonomickou úlevou. Pro většinu českých rodin je, ale typické tradiční rozdělení na matku pečovatelku a otce živitele. Otec po rozchodu přestane plnit živitelskou roli na sto procent a pak vzniká subjektivní pocit chudoby, ačkoliv jejich životní úroveň v porovnání s jinými může být víc než uspokojivá. Svou situaci porovnávají vždy se stavem, který byl před rozvodem. Hodnocení životní úrovně rodiny po rozvodu v první řadě souvisí s tím, jakým způsobem otec dětí plnil či neplnil roli živitele rodiny před rozchodem a jak ji plní či neplní po rozchodu. Z praxe jsou známy případy, kdy otec před rozchodem rodině vůbec nepřispíval ekonomicky, ale naopak představoval pro rodinu finanční zátěž. Obecně rozvod znamená snížení životní úrovně osamělé matky a dětí, pro tyto ženy právě naopak je rozvod řešením neudržitelné ekonomické situace.

Pro naprostou většinu žen, ale rozvod představuje ekonomický šok. Ocitají se v nové roli hlavní živitelky svých dětí a sebe sama. Mnohdy je zde otázka řešení bydlení a zajištění péče o děti v době své nepřítomnosti. Z poznatků odborníků jednoznačně plyne, že nejtěžším období nastává bezprostředně po rozvodu. Žena hledá způsoby, jak situaci co nejuspokojivěji vyřešit. Často hledá novou lépe placenou práci, přibere si brigádu, hledá levnější bydlení a k jejímu klidu nepřispívá ani čekání na určení pravidelného výživného na děti. Ženy tuto dobu hodnotí jako složitou a problematickou z pohledu zajištění životních potřeb pro sebe a své děti a svou tehdejší ekonomickou situaci přirovnávají ke skutečné chudobě. Při rozvodu ženy platí, za tradiční uspořádání rolí v rodině. Pokud plně spoléhaly na ekonomické zajištění ze strany manžela a neměly vlastní pracovní příjmy, ocitají se po rozvodu v krizové situaci. Ženy si tuto závislost uvědomují a často rozvod odkládají, i když jejich manželství funguje jen formálně, nebo jsou vystavovány různým formám domácího násilí. Toho jsou si vědomi i někteří muži, často cíleně usilují o finanční závislost svých žen, aby byla žena v podřízeném postavení i v jiných oblastech a neměla odvahu vztah ukončit. Problém mají i ty ženy, které si nedělají nároky na profesionální úspěch svého manžela, přestože ten byl z velké části umožněn právě poskytováním jejich domácího servisu.

Jaké jsou ekonomické nároky domácností rozvedených matek? V první řadě jsou zde výdaje za základní životní potřeby. Patří k nim potraviny, oblečení, náklady pro pobyt dětí ve školních zařízeních, náklady na bydlení a služby s ním spojené. Vzhledem k celkové ekonomické situaci je porozvedené matky vhodným řešením návrat do původní rodiny, tj. přestěhování se zpět k rodičům. Tímto krokem se minimalizují náklady na bydlení, ale rodiče se snaží vypomáhat při hlídání dětí a často jde i pomoc finanční. Tento návrat, ale vůbec není snadný, žena, která žila samostatně, měla vlastní domácnost se najednou stává znovu závislá na rodičích.

Další kapitolou je placení různých školních a mimoškolních aktivit. Pro matky je velmi důležité umožnit svým dětem tyto aktivity provozovat, přestože jejich příjmy tyto náklady nemohou plně pokrýt. Ani státní sociální politika tyto potřeby nijak nekompensuje. Cílem sociálních dávek je pokrýt životní minimum a ne další potřeby dětí, které jsou vnímány jako nadstandard. Nedostatek prostředků na tyto potřeby se je hlavním ekonomickým rozdílem mezi rodinami s jedním a dvěma rodiči. Zvláštní kapitolu v rozpočtu rodin, které vedou rozvedené matky, jsou nároky školy. Jedná se o placení celé škály školních pomůcek a o placené aktivity organizované školou. Pro matky samoživitelky je často věcí cti dopřát dětem tyto aktivity, jinak dítěti hrozí, že bude negativně sociálně a také psychicky poznamenáno.

A co vytváření rezerv pro budoucnost, pojištění, stavební spoření či spoření na studia? Tato možnost je pro matky samoživitelky zpravidla nulová, podobně jako dražší zboží či hračky. I zde hrozí sociálně znevýhodněné postavení dětí z těchto rodin. Nesmíme zapomínat ani na existenci rodin, kde významnou část rozpočtu tvoří náklady na speciální potřeby dětí, které vyžaduje jejich zdravotní stav. Právě postižené dítě, je často příčinou, proč otec od rodiny odchází a na těchto potřebách se podílí jen částečně, pokud vůbec. Matky jsou odkázány na pomoc širší rodiny, nadací, obce a také státu.

Pracovní příjmy tvoří největší složku příjmů rodin. Drtivá většina rozvedených žen je ekonomicky aktivní. Určitou část příjmů tvoří výživné na děti a sociální dávky. Sociální příjmy tvoří tak významnou část příjmů neúplných rodin, jak bychom očekávali. Jakmile žena pracuje, jej příjem zpravidla přesahuje hranici životního minima, po přičtení výživného na děti, ve většině případů nevzniká nárok na žádné sociální dávky s výjimkou přídatků na děti.

Vzniká zde paradox, matky po rozvodu sice dostávají děti do své výchovy také proto, že jsou méně pracovně vytížené než jejich partneři a tak splňují podmínky soudu zajistit dětem adekvátní péči. Po rozvodu, ale vlivem složité ekonomické situace jsou nuceny přijmout další práci, aby rodinu uživily. V konečném součtu pak pracují déle než jejich bývalí partneři.

Práce hraje v životě současných žen pozitivní roli, nejde jen o zdroj příjmů, ale také o zdroj nové sebedůvěry, sociálních kontaktů či seberealizace.

2.3 DÍTĚ A OTEC

Moderní doba přinesla do rodinného života mnoho revolučních změn, s jejichž vysvětlením si ani odborníci stále nevědí rady. V ČR od 60. let stále stoupá počet rozvodů a zároveň se zvyšuje počet neúplných rodin, v jejichž čele stojí v 85 % případů osamělá matka. Hovoří se o absenci otců a o nové „mateřské“ moci. Jsou ale skutečně otcové ohroženi a je třeba se obávat nástupu matriarchátu?

Rostoucí individualizace společenského života je provázena stále větší mírou svobody v osobním rozhodování. Každá lidská bytost má dnes právo na respekt a rovné zacházení, ať se jedná o muže, ženu či dítě. Tyto změny mají ale nezamýšlené nepříjemné důsledky: osobní svoboda a nezávislost je bohužel doprovázena nárůstem počtu rozvodů a tím pádem i počtu dětí žijících jenom s jedním rodičem, nejčastěji s matkou. Matky vychovávající své děti samy se stávají terčem neúprosných kritik a přímo či nepřímo je na ně svalována vina za (bez ohledu na pořadí): anomální vývoj chlapců, nárůst delikvence, vytěsnění otců z rodiny, nárůst homosexuality, přetížený sociální systém, rozpad idealizované patriarchální rodiny a ještě mnohé další společenské neduhy. Tato nařčení by měla být ale alespoň částečně uvedena na pravou míru.

Prvním rozšířeným argumentem je stížnost, že emancipace žen a hlavně jejich profesionální aktivita připravila muže o značnou část jejich bývalé moci v rodině. Je pravda, že absolutistická otcovská moc v rodině byla nahrazena společnou rodičovskou zodpovědností a autoritou. Navíc, ženy jsou častějšími žadatelkami o rozvod než muži, a muži jim zpravidla nemohou v jejich rozhodnutí zabránit. Sociologické výzkumy ale také ukazují, že ženy jsou častěji než muži v manželství nešťastné, stěžují si na nedostatek blízkosti, komunikace, účasti muže na chodu rodiny. Ekonomická

nezávislost jim dává možnost z manželství odejít, zatímco dříve jim nezbývalo nic jiného než tichá nespokojenost.

Tato svoboda bohužel vede k rozpadu rodin. Místo snahy o znovunastolení patriarchální moci nad ženami je ale pravděpodobně produktivnějším řešením zamyslet se, co je zdrojem ženské nespokojenosti, a jakým způsobem je možné se jí vyhnout - ať už na úrovni páru například prostřednictvím lepší komunikace, nebo na úrovni společnosti díky lepším podmínkám skloubení práce a rodiny.

Druhá výtká, jež obviňuje matky z toho, že vytěsňují otce z výchovy dětí, vychází z faktu, že po rozvodu je velká většina dětí svěřena do výchovy matkám. V České republice je to stabilně asi 90 %. V západních Evropských zemích je toto číslo zpravidla o něco málo nižší, jen zřídka ale klesá pod 70 %. Nezapomeňme ale, že české rodinné právo garantuje již od roku 1950 otcům po rozvodu automaticky pokračování rodičovské autority a zodpovědnosti. Toto právo jinde ve světě často vůbec neexistuje anebo je žhavou novinkou.

Otázka svěřování do výchovy je otázkou nesmírně citlivou a v určitém smyslu neřešitelnou. Pokud mají o výchovu zájem oba rodiče, jak rozhodnout, který z nich je lepší? České soudy vycházejí z rozšířeného stereotypu - který je ale zároveň většinovou realitou - podle kterého právě žena-matka pečuje osobně o děti a citová vazba mezi ní a jimi je proto silnější. Tento argument samozřejmě není vždy opodstatněný.

Řešením může být střídavá péče o děti, vůči které ale převládají ve veřejnosti skeptické názory a ani odborníci nejsou v tomto případě zajedno. Na druhou stranu faktem zůstává, že značný podíl otců o svěření dětí do péče po rozvodu neprojevuje zájem a ani se posléze na jejich výchově nijak nepodílí. Není to nutně důsledek snahy matky vytlačit otce z rodiny či se mu pomstít, i když takové případy také existují. Vyplývá to spíše z tradiční představy úlohy otce v rodině, sdílené většinou českých mužů: z představy otce živitele, který netráví se svými dětmi mnoho času a starosti s výchovou přenechává matce. Situace rodiny po rozvodu je pak logickým pokračováním fungování rodiny před rozvodem.

Dalším argumentem bijícím na poplach proti absenci otců je zjištění, že děti z neúplných rodin častěji vyhledávají odbornou psychologickou pomoc. To ale nutně

neznamená, že děti vyrůstající bez biologického otce mají více problémů než jiné děti. Výsledky výzkumů, které až do 80. let prokazovaly negativní dopad rozpadu rodiny na psychiku dětí a na jejich školní výsledky, musely být posléze přehodnoceny. Ukázalo se totiž, že braly v potaz právě jen děti vedené v psychologických ordinacích. Jenže sociologové a psychologové zjistili, že v rozvedených rodinách se problémy řeší častěji mimo rodinu, za pomoci odborníka, zatímco v rodinách úplných jsou řešeny uvnitř rodiny. Logicky pak vychází, že děti z rozvedených rodin častěji navštěvují psychologa, ačkoli mají stejně problémů jako jakékoli jiné děti. Další výzkumy ukázaly, že skutečným problémem není zdaleka tolik nepřítomnost otce jako spíš nízká životní úroveň. V České republice se zhruba polovina neúplných rodin v čele s matkou pohybuje pod hranicí 1,5 násobku životního minima. Tato skupina je spolu s důchodci skupinou s nejnižšími příjmy v české populaci. Ekonomická situace rodiny následně ovlivňuje úspěch ve škole a delikventní chování mladých. Není tedy pravda, že děti vychovávané bez otce mají horší chování a prospěch, ale platí, že chudé děti mají horší chování a prospěch. Děti vyrůstající bez otce se ovšem častěji stávají dětmi chudými.

Podle jiného tvrzení nepřítomnost silného mužského vzoru a vůbec celá ženská emancipace ohrožují vývoj chlapců. Chlapci jsou ušlápnuti pod vlivem silných žen, které je vychovávají, hůře se učí a mají různé vývojové poruchy a problémy. Podle amerického sociologa Michaela Kimmela ale na vině za horší školní prospěch chlapců nejsou ženy ani feminismus, ale sama maskulinita, to znamená hodnoty, které sami chlapci spojují s „chlapstvím“. Patří k nim fyzická síla, arogance, podstupování rizik, nadvláda nad ostatními a potlačování emocí, nepatří k nim ale úspěch ve škole. Pokud chce být chlapec přijat svými vrstevníky, nesmí být „šprt“. Tyto hodnoty vedou následně k tomu, že chlapci mají sklon k horšímu prospěchu a k násilí.

Hovořit o nástupu matriarchátu v době, kdy platy žen dosahují pouhých 70 % platů mužů, kdy na vedoucích pozicích ekonomiky a společnosti drtivě převažují muži a kdy jsou osamělé matky a matky s malými dětmi ekonomicky nejohroženější skupinou, je mírně řečeno scestné. Oproti tomu je pravda, že muži ztrácejí svou bývalou moc v rodině a že stále více dětí je vychováváno samotnými matkami.

Ztrácí se obraz autoritativního vzdáleného otce kontrolujícího všechny ostatní členy rodiny, místo něj ale v mnoha rodinách nastupuje otec blízký, který se snaží být

partnerem svým dětem. Volání po návratu k tradiční patriarchální rodině je v podstatě kritikou tohoto „nového otcovství“. Problém spočívá v tom, že ne všichni muži jsou ochotní a schopní tento nový model přijmout. Zatímco situace žen dostála ve 2. polovině 20. století zásadních změn směrem k rovnoprávnosti s muži v oblasti identity, práce, rodiny a intimního života, muži se příliš nezměnili. Ačkoli mnozí z nich navenek částečně přijímají oprávněnost ženské emancipace, uvnitř jakoby dále věřili, že pro ně se tím nic nemění – stále budou mít právo na výsadní zacházení, na lepší pozice, na větší podíl na moci.

Pokud se mají stát aktivními a zúčastněnými otci, musí sami najít, s pomocí státu a jeho institucí, novou podobu své role. Pokud jim v tom něco brání, nejsou to jejich partnerky – ty si v drtivé většině případů nepřejí nic jiného než pozorného a chápavého partnera, podílejícího se na výchově a zabezpečení společných dětí – ale je to zastaralý systém očekávání spjatých s mužskou a otcovskou rolí a hlavně struktura pracovního trhu, která nebere v úvahu otcovské ambice a povinnosti dnešních mužů.

Jinou kapitolou je ale oblast porozvodové péče o děti, ve které jsou zase jednoznačně znevýhodněni muži. Přesto, že formálně jsou si oba rodiče rovni, soudy stále preferují svěřování dětí po rozchodu manželů do výhradní péče matkám. Je to pravděpodobně důsledek toho, že v úplných rodinách jsou to většinou právě matky, které zastávají každodenní úkony spojené s péčí o děti a jsou dětem spíše k dispozici. Soudci proto předpokládají, že po rozchodu mohou proto právě matky zajistit dětem kontinuitu. Tato nerovnost již však dnes není zakódována v samotných zákonech, ve kterých se o pohlaví rodiče vůbec nehovoří. Rozvod ale znamená v drtivé většině případů narušení či oslabení kontaktů mezi otcem a jeho dětmi.

V posledních deseti letech bylo každý rok 90 % dětí svěřeno do výhradní péče matky a 8 % do výhradní péče otce. Zbytek připadá na svěření jiné osobě a v posledních letech jen v minimální míře na svěření do společné či střídavé výchovy. Masivní a často automatické svěřování dětí matkám vyplývá z převládajících stereotypů a tradičních představ o mateřské a otcovské roli, které sdílejí soudci a soudkyně zabývající se rodinným právem, sociální pracovníci a pracovnice rozhodující o zájmu dítěte a v neposlední řadě i sami rodiče, jak matky, tak otcové, kteří s velkou pravděpodobností ve shodě s těmito stereotypy ani neuvažují o možnosti jiného uspořádání, i když

subjektivně trpí omezením kontaktů se svým dítětem. Přestože ale určitá skupina mužů prožívá a prezentuje tuto situaci jako diskriminační, realita je jen velmi obtížně hodnotitelná. Mnoho mužů nežádá o výhradní či střídavou výchovu svých dětí prostě proto, že nevědí, že taková možnost existuje, nebo nevěří, že mají nějakou šanci uspět. Na druhou stranu, dosti velké procento otců, kteří o takovéto uspořádání výchovy žádají, u soudu uspěje. To ovšem může být dáno tím, že se jedná o muže, kteří vědí, že mají vzhledem k okolnostem reálnou šanci dítě do vlastní výchovy získat.

3 LEGISLATIVA PO ROZVODU

3.1 KRITÉRIA PRO ROZHODOVÁNÍ O SVĚŘENÍ DÍTĚTE DO VÝCHOVY

Podle zákona¹¹ č.91/1998 Sb., § 26 jsou kritéria pro rozhodování o svěření dítěte do výchovy následující:

(1) „Před rozhodnutím, kterým se rozvádí manželství rodičů nezletilého dítěte, upraví soud jejich práva a povinnosti k dítěti pro dobu po rozvodu, zejména určí, komu bude dítě svěřeno do výchovy a jak má každý z rodičů přispívat na jejich výživu“

Ustanovení § 26 je rozvedením a upřesněním předchozího ustanovení § 25, podle něhož s účinností od 1. 8. 1998 nemůže soud zrušit manželství rozvodem dříve, než nabude právní moci úprava poměrů k nezletilým dětem.

Z dikce zákona „...zejména určí, komu bude dítě svěřeno do výchovy...“ vyplývá, že soud v řízení může rozhodovat i o jiných záležitostech, než je pouze svěření do výchovy a výživné. Tak soud může např. rozhodnout o svěření dítěte do výchovy z jednoho z rodičů a současně nad výchovou stanovit dohled podle § 43 odst. 1, písm. b), může upravit i styk druhého rodiče s dítětem, byť dohoda o styku sama o sobě nevyžaduje schválení soudu (§ 27 odst. 1), jestliže o to některý z rodičů požádá, neboť to vyžaduje zájem dítěte a poměry v rodině.

Zákon rovněž netrvá na tom, že by dítě muselo být svěřeno do výchovy některého z rodičů. Uvedená formulace umožňuje soudu, aby v případě, jestliže dospěje k názoru, že žádný z rodičů neskýtá záruku řádné výchovy, mohl svěřit dítě do výchovy jiné fyzické osoby podle § 45, případně svěřit dítě do pěstounské péče podle § 45a až d), nebo aby v krajním případě nařídil u dítěte ústavní výchovu (§46). Teprve v této souvislosti nabývá smysl formulace „...jak má každý z rodičů přispívat na jeho výživu“. Jestliže je dítě svěřeno do výchovy jednomu z rodičů, soudní praxe se ustálila na tom, že výživné je stanovováno pouze tomu z rodičů, který nemá dítě svěřeno do výchovy. Je tomu tak proto, že by bylo možné jen velmi obtížně určovat konkrétní výši výživného

¹¹ Hrušáková, Milada. Zákon o rodině, komentář, 3.vydání. Praha: C.H. Beck, 2005. s 89 - 90

tomu z rodičů, který má dítě u sebe a osobně o ně pečuje, neboť část své vyživovací povinnosti plní právě výkonem osobní péče o dítě, poskytováním bydlení apod.

(2) Jsou-li oba rodiče způsobilí dítě vychovávat a mají-li o výchovu zájem, může soud svěřit dítě do společné, popřípadě střídavé výchovy obou rodičů, je-li to v zájmu dítěte a budou-li tak lépe zajištěny jeho potřeby.

(3) Rozhodnutí o úpravě výkonu rodičovské zodpovědnosti může být nahrazeno dohodou rodičů, která ke své platnosti potřebuje schválení soudu. Této problematice pojednává samostatná kapitola (3.2 Společná a střídavá péče).

(4) Při rozhodování o svěřením dítěte do výchovy rodičů soud sleduje především zájem dítěte s ohledem na jeho osobnost, zejména vlohy, schopnosti a vývojové možnosti, a se zřetelem na životní poměry rodičů. Dbá, aby bylo respektováno právo dítěte na péči obou rodičů a udržování pravidelného osobního styku s nimi a právo druhého rodiče, jemuž nebude dítě svěřeno, na pravidelnou informaci o dítěti. Soud přihlédne rovněž k citové orientaci a zázemí dítěte, výchovné schopnosti a odpovědnosti rodiče, stabilitě budoucího výchovného prostředí, ke schopnosti rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem, k citovým vazbám dítěte na sourozence, prarodiče a další příbuzné a též k hmotnému zabezpečení ze strany rodiče včetně bytových poměrů.

Podrobná kritéria pro rozhodování soudu o svěřením dítěte do výchovy uvedená v tomto odstavci přinesl teprve zákon č. 91/1998 Sb. Značná část těchto kritérií byla praxí již dlouhodobě přijímána a jsou obsažena i v publikované judikatuře, některá z kritérií jsou však naprostou novinkou. Zejména první věta, zdůrazňující zájem dítěte, je dlouhodobě obecně přijímaným kritériem vyplývajícím z celkového kontextu právní úpravy vztahů mezi rodiči a dětmi i z Úmluvy o právech dítěte. Třebaže dikce zákona hovoří o svěřením dítěte do výchovy rodičů (tedy množné číslo) ze systematiky ustanovení § 26, jakož i z celkového smyslu právní úpravy vyplývá, že je třeba tato kritéria zkoumat zejména při rozhodování o svěřením dítěte do výchovy jednoho z rodičů, neboť pokud jde o svěřením dítěte do společné nebo střídavé výchovy, vyžaduje zákon především způsobilost obou rodičů dítě vychovávat. Tomuto názoru odpovídá druhá a především třetí věta tohoto odstavce. Druhá věta uvedeného odstavce poprvé v české právní úpravě, rovněž v návaznosti na čl. 18 Úmluvy o právech dítěte, výslovně zakotvuje právo dítěte na péči

obou rodičů a na pravidelný osobní styk s nimi. Právo¹² dítěte stýkat se osobně s rodiči rozvíjí úprava obsažená v § 27. zdůrazňuje se právo rodiče, kterému nevyložené svěřeno do výchovy, na pravidelnou informaci o dítěti. Jde o podstatně více, než znamenala dosavadní nutnost vyžadovat si souhlas druhého rodiče v podstatných věcech týkajících se dítěte ve smyslu § 49. Pravidelná informace o dítěti znamená nejenom informace o jeho zdravotním stavu, ale také o školních výsledcích, mimoškolních aktivitách apod. Tam, kde po rozvodu rodičů nepřetrvávají negativní nepřátelské vztahy a rodič se s dítětem pravidelně stýká, je, zejména u dětí staršího věku, pravidelně informován samotným dítětem. Uvedená druhá věta směřuje především na situace, kdy porozvodové vztahy jsou ještě velmi vyhroceny, rodič, kterému bylo dítě svěřeno do výchovy, brání druhému rodiči ve styku s dítětem, jde o dítě útlého věku, případně rodič se z objektivních důvodů (nemoc, pobyt v zahraničí apod.) s dítětem stýkat nemůže. Ze skutečnosti, že zákon výslovně formuluje právo rodiče na pravidelné informace o dítěti, vyplývá druhému rodiči povinnost tyto informace poskytnout. Jestliže není v podstatě problém dovodit, jak má soud dbát na respektování práv dítěte na péči a styk s druhým rodičem, pak otázku vzbuzuje realizace práva na informace. Lze vycházet z toho, že by soud mohl ve svém rozhodnutí uložit rodiči konkrétní povinnost např. měsíčně, čtvrtletně nebo půlročně podávat informaci o zdravotním stavu a školním prospěchu dítěte a aktuálně informace o dalších podstatných záležitostech. Otázkou však zůstává výkon takového rozhodnutí, neboť ustanovení § 272 an. OSŘ se týkají pouze rozhodnutí, případně schválené dohody o výchově a úpravě styku s nezletilými dětmi. Zde se nejedná o vztah rodičů k nezletilému dítěti, ale o jejich vzájemný vztah. Závěr, že by soud mohl v případě neplnění tohoto rozsudku ukládat povinnému rodiči pokuty ve smyslu § 273 OSŘ, není proto za této situace na místě. Věta třetí uvedeného odstavce rozvíjí a doplňuje první větu. Je třeba konstatovat, že zákon tu klade na soudce značné nároky. Zjevně není a nebude problém zjistit citové vazby dítěte na sourozence, prarodiče a další příbuzné i ostatní skutečnosti týkající se dítěte na základě příslušného znaleckého posudku. Znalecký posudek rovněž dokáže vypovědět podstatné věci týkající se výchovných schopností rodiče. Pokud však jde o stabilitu budoucího výchovného prostředí a schopnost rodiče dohodnout se s druhým rodičem, pak se soud dostává do oblastí spíše spekulativních úvah. Je třeba si uvědomit, že tyto záležitosti

¹² Hrušáková, Milada. Zákon o rodině, komentář, 3. vydání. Praha: C.H. Beck, 2005. s 98 - 100

zjišťuje mnohdy za situace, kdy vztahy mezi rodiči jsou hluboce narušeny, rodiče si často prostřednictvím sporu o dítě řeší své vzájemné nepřátelské a mstivé postoje apod. za této situace by soud neměl přihlížet k vzájemným vztahům, které existují v okamžiku rozhodování, ale spíše přihlížet k tomu, do jaké míry byli rodiče schopni se dohodnout dříve, když vzájemné vztahy nebyly takto vyhroceny. Přihlížení soudu k hmotnému zabezpečení ze strany rodiče včetně bytových poměrů nebezpečně svádí ke zjednodušenému závěru, že rodič, který více vydělává, je např. vlastníkem nemovitosti, která není součástí společného jmění manželů, má více šancí v případě sporu získat dítě do své výchovy. I poslední část této věty je však třeba hodnotit souvislosti s ostatním obsahem uvedeného odstavce a především klást důraz na zájem dítěte, jeho citovou orientaci na každého z rodičů a výchovné schopnosti rodiče. Je zajímavé, že zákon v souvislosti s uvedenou řadou kritérií, která by měl soud brát při svém rozhodování do úvahy, vůbec nebere zřetel na jedno podstatné kritérium, kterým je věk dítěte. U dítěte staršího věku zdůrazňujeme jeho právo vyjádřit vlastní názor a právo být slyšeno ve smyslu § 31 odst. 3. V řízení, v němž se rozhoduje o úpravě poměrů k nezletilým dětem pro dobu po rozvodu, je dítě vždy účastníkem řízení a je zastoupeno kolizním pracovníkem (§ 37 odst. 2).

(5) Soud vždy vezme v úvahu, kdo dosud kromě řádné péče o dítě dbal o jeho výchovu po stránce citové, rozumové a mravní.

Uvedené ustanovení vyjadřuje zájem zákonodárce na zachování kontinuity výchovného prostředí. Zejména v případech, kdy dítě žilo v širší rodině i s prarodiči, kteří do značné míry pomáhali rodičům při péči o dítě a výchově dítěte, měl by soud k této skutečnosti přihlídnout.¹³

Kritéria pro rozhodování soudu o svěření do výchovy přinesla výše zmiňovaná velká novela zákona o rodině č. 91/1998 Sb. V praxi je dlouhodobě značná část těchto kritérií přijímána. Za kritérium prvořadého významu lze považovat zájem dítěte s ohledem na jeho osobnost, vlohy, schopnosti, zdravotní stav a životní poměry rodičů.

¹³ Hrušáková, Milada. Zákon o rodině, komentář, 3.vydání. Praha: C.H. Beck, 2005. s 129 - 129

3.2 SPOLEČNÁ A STŘÍDAVÁ VÝCHOVA

Uspořádání výchovy dětí po rozvodu rodičů představuje v současné době manželské a partnerské nestability ožehavý problém. Jak zajistit rovnost příležitostí pro muže i ženy? Na jedné straně jde o rovnost ve výkonu rodičovských práv, konkrétně práv otců na kontakty se svými dětmi a jejich výchovu. Na druhé straně jde o rovnost ve výkonu rodičovských povinností – materiální zabezpečení dětí vychovávaných převážně samotnými matkami. Jako možné řešení se nabízí uspořádání péče o děti po rozvodu, nazvané společná a střídavá výchova. Řešení snad ideální vyvolává jak mezi laiky tak odborníky vášnivé debaty s velmi různorodými názory.

Institut společné a střídavé péče byl do české právní praxe zaveden novelou zákona o rodině v roce 1998. Společná výchova spočívá v tom, že oba rodiče mají možnost dítě vychovávat ve stejném rozsahu, u střídavé výchovy jsou specifikovány časové úseky, během nichž je dítě vychováváno vždy jedním z rodičů. Tato nová úprava je v praxi využívána jen sporadicky, soudy preferují svěřování do výhradní výchovy matce.

Schválení dohody o společné výchově v podstatě znamená, že poměry nezletilého nejsou ani po rozvodu nijak upraveny a nijak se nemění právní postavení dítěte vůči rodičům. Společná výchova předpokládá, že dítě bude mít s oběma rodiči stejný kontakt. Toho lze dosáhnout v případě, že i po rozvodu žijí rodiče v jednom bytě a nebo v případě, kdy dítě je ve věku blízké zletilosti a s rodiči už fakticky nežije. Tento způsob výchova klade na rodiče velké nároky, musí být schopni se o všech záležitostech týkajících se dítěte dohodnout. Jako problematická se jeví otázka financování běžných potřeb dítěte i např. nákup vybavení domácnosti nezbytných pro její chod. Okamžikem rozvodu manželství dochází ze zákona k zániku společného jmění manželů. Pokud, ale rodiče jsou schopni společnou výchovu zajistit, pak je na místě otázka, zda vůbec existoval tak zásadní rozvrat manželství, aby nebylo možno očekávat obnovení manželského soužití.

Český právní řád výslovně upravil střídavou výchovu až s účinností velké novely zákona o rodině z roku 1987. Střídavá výchova znamená, že dítě žije po určitý časový úsek s každým z rodičů. Zákon neuvádí, po jaké době by ke střídání mělo docházet. V praxi soudů se uplatňuje model střídání po měsíci, soudy však schvalují i

dohody o střídavé výchově po týdnu. Podmínky pro svěřeni dítěte do společné a střídavé výchovy jsou totožné. Oba rodiče musí být výchovně způsobilí, musí mít o střídavou výchovu zájem, svěřeni dítěte do střídavé výchovy musí být v zájmu dítěte a střídavou výchovou musí být lépe zajištěny jeho potřeby.

Nezbytným předpokladem pro realizaci střídavé výchovy je u dítěte školního věku možnost zachování školní docházky do jedné školy a fakt, že bude mít možnost provozovat své mimoškolní aktivity. Rodiče musí být dohodnuti na mnoha podrobnostech které se týkají denního života dítěte, např. zda bude mít dítě své věci u každého rodiče, nebo zda se bude každý měsíc kompletně stěhovat, kdo bude dítěti prát, nakupovat s ním nákladnější vybavení apod. Od samého počátku musí být jasné, kdo bude jednotlivé potřeby dítěte hradit. Dále je důležitá otázka trvalého bydliště dítěte, protože řada sociálních dávek je na trvalé bydliště vázána.

3.3 ÚPRAVA STYKU S DÍTĚTEM

§ 27 zákona č. 91/1998 Sb., upravuje styk následujícím způsobem:

(1) Dohoda o styku rodičů s dítětem nepotřebuje schválení soudu.

Aby rodič mohl realizovat svá práva a povinnosti vyplývající z jeho rodičovské zodpovědnosti, musí mít možnost se s dítětem stýkat a výchovně na něj působit. Dohody rodičů o svěřeni do výchovy a dohody o výživném vyžadují ke své platnosti schválení soudem, neboť se jedná o nejpodstatnější záležitosti týkající se dítěte. Soud dohodu rodičů schválí pouze za předpokladu, že je taková dohoda v zájmu dítěte. V případě úpravy styku rodiče, kterému nebylo dítě svěřeno do výchovy, vychází zákon z toho, že se může jednat o situace značně proměnlivé a že se rodiče zpravidla na této záležitosti dohodnou. Rozhodování o úpravě styku s dítětem ve všech případech, kdy rodiče dítěte spolu nežijí, by bylo nevhodným vměšováním státní moci do rodinných vztahů. Zákon vychází z toho, že rodič má sice právo stýkat se se svým dítětem, není to však jeho povinnost. Třebaže dohoda rodičů o úpravě styku rodičů s dítětem ke své platnosti nevyžaduje schválení soudu, v praxi se s návrhem na schválení takové dohody lze poměrně často setkat, zejména v souvislosti s návrhem na schválení dohody o úpravě poměrů k dítěti pro dobu po rozvodu, jestliže již v této fázi jsou rodiče dohodnuti na rozvodu podle § 24a ZOR. Podle našeho názoru není důvod odmítat

schvalování takové dohody s poukazem na dikci § 27 odst. 1 ZOR. Je třeba si uvědomit, že dohoda o úpravě styku s dítětem byla v této souvislosti součástí širších dohod, a vůbec není vyloučeno, že rozsahem styku je podmíněna výše dohodnutého výživného, příp. i některé části vypořádání společného jmění manželů pro dobu po rozvodu apod. schválená dohod rodičů o úpravě styku s dítětem zakládá exekuční titul a dává rozvádějícím se rodičům určitou jistotu. Vzhledem k tomu, že rozvod podle ustanovení § 24a ZOR má být komplexním řešením všech porozvodových vztahů, je z psychologického hlediska velmi žádoucí takovou dohodu rovněž soudem schválit, jestliže to rodiče soudu navrhnou.

(2) Soud však styk rodičů s dítětem upraví, vyžaduje-li to zájem na jeho výchově a poměry v rodině. Bránění oprávněnému rodiči ve styku s dítětem, pokud je opakovaně bezdůvodné, je považováno za změnu poměrů, vyžadující nové rozhodnutí o výchovném prostředí.

O úpravě styku soud rozhoduje za situace, kdy se rodiče na styku nemohou dohodnout. K obecné formulaci, že úpravu styku vyžaduje zájem na výchově dítěte, doplnil zákon č. 91/1998 Sb. o další požadavek, že to vyžadují poměry v rodině.¹⁴

3.4 VÝŽIVNÉ

Výše výživného není zákonem přesně stanovena a stejně jako v mnoha jiných rozhodnutích je na soudci stanovit rozumnou částku pro oba rozvádějící se rodiče. Při stanovení výše výživného se soudci řídí „neoficiální tabulkou“, dle které výše výživného vychází z příjmu rodiče, kterému nebylo dítě svěřeno do péče, věku a počtu dětí. Oslovená soudkyně potvrdila ze své praxe, že v běžném případě (kdy se nejedná o dítě se speciálními potřebami, jako je zdravotní postižení apod.) se částka okolo 15 – 25 % příjmu rodiče. Pokud rodič vykazuje minimální příjem, ale jeho majetková situace je evidentně na vyšší úrovni, se podle zákona výše výživného stanoví podle celkových majetkových poměrů. Experti z praxe poukazují na to, že většina otců se snaží své příjmy vědomě zatajovat, na druhé straně jsou některé matky požadující neúměrně vysoké výživné.

¹⁴ Hrušáková, Milada. Zákon o rodině, komentář, 3.vydání. Praha: C.H. Beck, 2005. s 98 - 100

Vyživovací povinnost rodičů k dětem se týká každého dítěte. Právo na výživu nezletilého dítěte vzniká okamžikem narození. Oba rodiče, pokud jsou známi a jsou-li na živu, bez ohledu na to zda jim náleží rodičovská zodpovědnost, mají vyživovací povinnost vůči svému dítěti. Každý z rodičů se podílí na výživě svého dítěte tak, jak to odpovídá jeho schopnostem, možnostem a majetkovým poměrům. Vyživovací povinnost rodičů vůči dětem může být plněna specifickým způsobem, kterým je osobní výkon péče o dítě a péče rodiče o společnou domácnost. Náleží sem i činnosti spojené s výchovou dítěte. Pro účely výživného není rozhodné, zda jsou rodiče manžely, podstatné je to, zda rodiče žijí společně či odděleně. Žijí-li rodiče a děti ve společné domácnosti, je tato povinnost plněna převážně naturálně, tj. přímou úhradou osobních potřeb dítěte. Právo na výživu nezletilého dítěte trvá do doby, než je dítě schopno se samo živit.

Neplní-li rodiče, popř. jeden z nich vyživovací povinnost dobrovolně, rozhoduje o povinnosti poskytovat výživné soud. Postup soudu je totožný ve všech případech, ať už spolu rodiče žijí či nikoli, ať už jsou rodiče manželé či spolu žijí jako druh a družka. V případech, kdy vyživovací povinnost rodičů k dětem stanoví soud, je vyživovací povinnost plněna finančně. Rozhodnutí soudu vždy zní na určitou částku, je stanovena její splatnost. Splatnost je stanovena v souladu s ustanovením §97 odst.1 zákona o rodině, tj. v měsíčních splátkách splatných dopředu. Existují i zvláštní případy, kdy soud postupuje dle § 97 odst. 2, tj. možnost rozhodnutí o povinnosti složit peněžní částku k zajištění výživného splatné v budoucnosti. V ustanovení § 99 zákona o rodině je zakotvena zásada, podle níž je možné stanovené výživné změnit, pokud dojde ke změně poměrů. Automatická valorizace výživného zatím není uzákoněna a tak rodičům nezbyvá než se obracet na soud. V příloze č. 1 uvádím vzor pro návrh na zvýšení výživného nezletilých dětí. Změna poměrů, které změnu výživného odůvodňují, musí mít takovou povahu, aby byl reálný důvod pro změnu již vydaného rozhodnutí. Takovou to změnou může být změna rozhodnutí o výchově nezletilého, vznik nové vyživovací povinnosti povinnému rodiči, nástup do výkonu trestu, vyšší odůvodněné potřeby osoby oprávněné v důsledku nemoci, nástup do školy či zvýšení věku.

U zletilých se uplatní jisté odlišnosti, které vyplývají z nabytí způsobilosti k právním úkonům. V případě stanovení výživného na zletilé dítě, podává návrh sama oprávněná osoba a ne rodič. Soud posuzuje schopnost zletilého samostatně se živit a

jeho současné potřeby z hlediska fyzického a duševního vývoje. Dále soud zvažuje schopnosti, možnosti a majetkové poměry rodičů.

4 KAZUISTIKY

4.1 KAZUISTIKA Č. 1

Matka má tři děti (v současné době již dospělé), dceru nejstarší Ninu a syny Petra a nejmladšího Pavla. Výchovu dětí nezanedbávala, vždy se snažila být jim oporou a vytvářela podmínky pro jejich rozvoj v rámci svých možností. Dokud byly děti školou povinné, neshledávala matka žádné potíže v chování dětí kromě přirozených projevů dospívání. Potíže nastaly, když prostřední syn Petr byl přijat na střední vojenskou školu v Novém Městě nad Váhom. Školu si vybral sám, přesto že mu byla matkou vymlouvána. Po dvou letech studia ve vojenském zařízení na něho dolehla realita vojenského života a chlapec se uchýlil nejprve k velice věrohodnému simulování a po té několikrát tajně opustil vojenský internát, domů však nikdy nedorazil, protože se styděl za své selhání. Po té co se problém dozvěděla matka a syn byl na vlastní žádost propuštěn. Před rokem 1989 bylo povinností neukončené vojenské vzdělání zpětně vyplatit. Chlapec cítil vinu, přestože mu matkou nebylo nic vyčítáno a odmítal nastoupit na jinou střední školu. Nechtěl svou matku, která se starala o další studující sourozence více zatěžovat. Krátce bydlel s matkou a sourozenci, ale po krátké době odešel z domova, za prací do Ostravy, kde pracoval u OKD jako horník. V té době přerušil se svou rodinou všechny vztahy a dva roky o sobě nedal vědět.

Matka se problémem velice trápila, ovšem styděla se hledat odbornou pomoc. Je třeba připomenout, že příběh se odehrává více než dvacet let zpětně. Na radu svých známých vyčkávala až se syn vrátí a mezi tím stále splácela dluh na vojenské škole a starala se o další dvě děti, přičemž se náhodně dozvěděla, že syn sice chodí do práce, bydlí na podnikové ubytovně, ale že veškerý volný čas tráví v místních hospodách a dalo se předpokládat, že problém alkoholismu je na světě. Po celou dobu trpěla silnými výčitkami svědomí a pocitem viny, že nezvládla synovu výchovu a současně není dostatečně silná situaci aktivně řešit. Nina a nejmladší syn Pavel dostudovali a nastoupili do zaměstnání. Další ranou byla emigrace syna Pavla, přesto že po roce 1999 se vrátil do ČR, s matkou se vídal málo. Dcera se vdala a odstěhovala do Prahy, měla děti a s matkou postupně přestala komunikovat. Matka zůstala sama i se svým trápením. Nikdy nevyhledala odbornou pomoc a na své úzkostné pocity byla vždy sama. Péče o

děti ji naplňovala a nahrazovala chybějící vztah s partnerem. Po odchodu zbylých dvou dětí z domova útočily úzkostné stavy na matku stále s větší intenzitou a nepomohlo ani vědomí, že se oběma vede dobře. Prostřední syn se ozval matce po několika letech vážné závislosti na alkoholu, ale nestál o žádný kontakt s žádným příbuzným. Matka měla o jeho životě jen sporadické informace. Dlouho potlačovaná úzkost a výčitky svědomí z vlastního selhání jak v manželství, tak i v mateřství se na matce podepsaly zdravotními komplikacemi, které začaly žaludečními potížemi, poruchou trávení a zesilovaly oslabenou psychiku do té míry, že paní musela být po zhroucení v práci hospitalizována na psychiatrické léčebně se silnou neurózou a dalšími komplikacemi. Odešla do invalidního důchodu a přes následnou lékařskou péči se její stav nezlepšil.

Komentář autora:

Tento příběh, přesto že se začal před rokem 1989, jsem si vybrala právě z důvodu, že demonstruje vývoj situace, kdy na jedné osobě leží břemeno péče o tři nezletilé děti. Na příběhu je vidět, jak matka zvládala situaci do doby, než děti začaly hledat vlastní životní zkušenosti a měnit tak po rozvodu pracně vytvořený systém. Ve chvíli kdy syn přestal chodit do školy, řešila paní situaci z nevědomosti nedůsledně a bez pomoci odborníků. Tíhu vzniklé situace nesla sama a tím se připravovala o sílu k řešení i jiných problémů. Naložila tak na sebe břemeno, jež nezvládla, a toto selhání roztáčelo kolotoč výčitek svědomí. Zbývalo jí stále méně síly k vlastnímu životu. Nehledala si jiného partnera, nevěnovala dostatečný zájem o své zdraví a odchod ostatních dětí ji velice zranil a to do té míry, že i s těmito dětmi postupně ztrácela vřelý vztah. Když selhalo její zdraví, byla její psychika narušena do té míry, že návrat k normálu už nebyl možný a paní musela být v půlročních intervalech hospitalizována na psychiatrii.

Tento případ je bez pozitivního řešení. Jsem přesvědčená, že pokud by byla řešena s odbornou pomocí už v době, kdy syn odmítl nastoupit na jinou střední školu a svůj útěk z domova schoval za výčitky svědomí a zodpovědnost, přičemž matku nechal dále platit jím zapříčiněný dluh, nedával o sobě vědět a nezajímal se o pocity svých blízkých. Podle mého názoru měla být právě synovi po odchodu z vojenské školy poskytnuta řádná pomoc, protože svými útekem na škole na již vznikající problém upozorňoval. Od tohoto neřešeného okamžiku, se problémy postupně nabalovaly jako sněhová koule. Hypoteticky i přes veškerou odbornou pomoc, by pro paní byly problémy

příteží a určitě by se trápila, ale jsem přesvědčená, že by nemuselo dojít rozvrácení vztahu s ostatními dětmi, k trvalému poškození psychiky a předčasné trvalé invaliditě.

4.2 KAZUISTIKA Č. 2

V této kasuistice popisují případ domácího násilí. U paní Martiny byly problémy od samého počátku vztahu. Jako první problém nastal asi rok po uzavření manželství. Martina byla absolutně neinformovaná a manželově vzdělání a povaze. Vůbec netušila, že manžel je lhář a podvodník. Vyšlo najevo, že není absolventem střední průmyslové školy, ale má jen 7 tříd ZŠ a jako zedník a traktorista pracuje proto, že na nic jiného nemá vzdělání. Jeho rodina se chovala stejně neomaleně. Po čase Martina zjistila, že ji manžel pomlouvá ve své rodině a později i jinde. O své ženě tvrdil, že má milence a že neumí hospodařit. Vůbec nebral na zřetel, že se z jeho platu hradí exekuce za rozbité auto, které řídil pod vlivem alkoholu. Dále tvrdil, že se Martina nestará o děti. Manžel se pravidelně domů vracel až k půlnoci. Paní upadla v nemilost manželovy rodiny. A co bylo ještě horší, také adoptivní rodina ze které paní pocházela, se od jejich problémů distancovala. Adoptivní matka považovala Martinu za své „životní neštěstí“. Vyhověla přání svého manžela, který chtěl, aby se o adoptivní dceru starala, ale sama měla jiné představy o životě. Vztah adoptivních rodičů skončil rozvodem, když bylo Martině 16 let. Děti paní Martiny prakticky nikdy neměly babičku. Jako velký problém se ukázalo Martinino středoškolské vzdělání. Často od manžela slýchávala - "vy s maturitou, vy se umíte jen válet, a my musíme makat." Zpočátku vůbec nechápala, proč jí nadává, vždyť přece i on má maturitu. Po narození první dcery se situace dále zhoršovala, manžel tvrdil, že jeho žena je líná a pochází z rozvrácené rodiny, což paní Martinu bolestně zraňovalo, neboť bylo pro ni velice citlivým tématem.

Situace se postupně vyhrocovala. Když zrovna Martina nepracovala, bylo jí vytýkáno, že se jen „válí doma a nenosí peníze“. V případě, že si zjednala práci, pak manžel zase tvrdil, že jde pracovat jen proto, aby mohla být nevěrná. Martina měla od muže zakázanou antikoncepci, proto si ji zajistila tajně. Jakmile to manžel zjistil, dostala výprask a následoval další zákaz. Postupně se z Martiny stala matka pěti dětí. Když ji jednou manžel v opilosti napadl, zastal se matky nejstarší syn. Došlo ke rvačce a matka i syn museli být hospitalizováni v nemocnici. Policista, který tehdy na místě

zasahoval, napadené Martině řekl, že s tím nemůže nic dělat, protože zatím pro tyto případy neexistuje žádný zákon. Občas po té docházel dobrovolně agresivního muže kontrolovat. Muž však nahradil fyzické násilí psychickým týráním.

Po 15 letech manželství odešel tento muž od rodiny k jiné ženě. Paní Martina se svými dětmi po letech teroru znovu získala klid. Osvobodila se z područí násilnického partnera. Manželství je rozvedeno a dnes už bývalí manželé stále vedou spory o výživné na děti, přesto Martina hodnotí nově nabytou nezávislost pozitivně.

Komentář autora:

Příběh končí „šťastně“. Pro toho, kdo podobnou situaci nikdy neprožil, je mnohdy jednání týraných lidí naprosto nepochopitelné. Tito lidé se necítí jako svobodné bytosti, naopak jsou stále ovládáni svými trapiči a dokud nenastane ostrý řez, nikdy se z takové noční můry nevzpamatují

K domácímu násilí se obtížně vyjadřuje. Všichni jej odsuzujeme a všichni víme, jaké dokáže napáchat zlo a jaké mívá někdy následky... Většina žen coby oběť vůbec nepochopí, že je skutečnou obětí domácího násilí. Je opravdu složité takovým týraným lidem pomoci. Hlavním úkolem takového teroru je uzavřít všechny možné únikové cesty. Tedy - takový muž nejprve svou ženu začne přesvědčovat o tom, jak špatné jsou její kamarádky, začne si ji fixovat na sebe, aby na něm byla závislá. Vynasnaží se - většinou naprosto úspěšně - z jejího života eliminovat jakoukoli únikovou cestu - rodinu, přátele, mnohdy i práci. Taková žena nemá za kým jít, nemá si komu postěžovat a jen se diví, co se kolem ní děje a má pocit, že se zbláznila. Především její muž jí vsugeruje, že všechno špatné je její vina a to, že ji zbije, je také její vina. Taková žena žije jako v hrozném snu, nevěří sama sobě, nevěří nikomu okolo. Všichni okolo ní mají od jejího muže zprávy o tom, jaká je to špatná ženská, že nevěrná, má doma nepořádek, nestará se o děti. Je - bohužel - ale mnoho takových, kteří nevidí, že žena je stále jen doma a ven chodí jen s dětmi a nakoupit a ještě doslova pod dohledem sousedů. Oni raději tvrdí, že je to pravda. Takový muž má totiž perfektní přesvědčovací schopnosti, že lidé okolo zapomenou i na to, co vidí, a uvěří mu.

Týraná žena ztrácí přehled o realitě, zmocňují se jí pochybnosti o své osobě. Situaci nedokáže hodnotit objektivně, chyby hledá pouze u sebe. Takový stav může trvat dlouhý čas. Děti takovou mámu přestanou mít rády. Jsou neustále přesvědčovány, jak je

máma špatná, až tomu uvěří. Většinou jsou otcova týraní uchráněny, neboť mu stačí ničit svou ženu.

Týranému člověku většinou dokáže pomoci udělat první krok k nápravě někdo z blízkého okolí. Je důležité, aby se týrané osobě dostalo co nejdříve citlivé odborné pomoci. Východiskem z tristní situace může být například telefonát na některou linku důvěry, například na nepřetržitou linku Dona 2 51 51 13 13.

Už více než rok po celé republice fungují také takzvaná intervenční centra, ve kterých osoby ohrožené domácím násilím mohou najít odbornou pomoc. Například od okresu Frýdek-Místek je nejbližší intervenční centrum v Moravské Ostravě na ulici 28. října, telefonní čísla jsou 597 489 207, 596 611 239 nebo 739 500 634.

Odbornou pomoc poskytnou i poradny pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy, občanské poradny, poradny Bílého kruhu bezpečí, krizová centra psychosociální pomoci nebo azylové domy.

4.3 KAZUISTIKA Č. 3

Hana žije na ulici. Její první desetileté manželství skončilo rozvodem. Manžel byl stavebním inženýrem a často cestoval. Měli spolu tři zdravé děti, Hana samotu snášela špatně. Po nějaké době se seznámila s jiným mužem a zamilovala se a upřednostnila tento nový vztah. Následovalo ukončení manželství. Paní Hana dnes své rozhodnutí opustit manžela považuje za chybné a je přesvědčená, že by se její život odvíjel pozitivněji, kdyby takto neučinila. Po rozvodu se jí a jejímu novému partnerovi narodilo dítě, pro paní Hanu již čtvrté. Opět se provdala a žila s novým manželem a čtyřmi dětmi spokojený život. Manžel se stal obětí tragické nehody a tehdy nastal v jejím doposud šťastném životě zásadní zlom.

Protože nedokázala být sama, brzy po smrti svého manžela potkala dalšího muže a provdala se potřetí. Tento muž vedl „bohémský život“, byl závislý na drogách i alkoholu. To Hana zpočátku nevěděla. Závislost třetího muže neustále narůstala a Hana začala pít také. Postupně se propadali i do finančních potíží. Jejich finanční situace se vyhroutil, když trvale neplatili nájemné za byt. Důsledkem se ocitla paní Hana s mužem i čtyřmi dětmi na ulici. Tato zkušenost paní Haně otevřela oči, svého třetího manžela opustila a začala bojovat se svou závislostí k alkoholu. Pobyty v léčebně se opakovaly a nebyly příliš úspěšné.

Děti z prvního manželství ve věku 23, 18 a 17 let se vrátily ke svému otci. Všichni tři studují a o Hanu nejeví zájem. Čtvrté dítě, kterému je 12 let si vzala do péče Hanina matka.

Hana původně vystudovala práva na Masarykově univerzitě. Profesi právničky však nikdy nevykonávala. Starala se doma o tři děti, první manžel byl často pryč a v dalších vztazích přibývaly problémy a paní Hana nenašla dost síly se k oboru vrátit.

Zdravotní problémy, které s věkem přibývaly ji provázely od mládí. Od dětství se trápila silnými migrénami a teprve před dvanácti lety u ní lékaři diagnostikovali epilepsii. Ve třiceti pěti letech se paní Hana stala navíc onkologickou pacientkou. Při hledání zaměstnání je její zdravotní stav vážným handicapem.

Hana je pod pravidelným lékařským dohledem. Díky potvrzení od sociálního odboru, je osvobozená od plateb u lékaře i v lékárnách. Její zdravotní stav přesto není dobrý, bývá často hospitalizována a propadání nezvládané závislosti na alkoholu situaci vážně zhoršuje.

Komentář autora:

Paní Hana prožívá život plný nejrůznějších problémů, přesto působí inteligentně a optimisticky. Touží po obnovení kontaktu se všemi svými dětmi. Chápe, že se děti za ní stydí a proto se snaží, i když opakovaně, vyléčit ze své závislosti na alkoholu. Pravidelně dochází na psychoterapii a jejím cílem je začít pracovat. Učí se přijmout zodpovědnost za své rozhodnutí odejít od prvního manžela a je si vědoma, že tímto zkomplikovala život nemile mnoha lidem. Snaží se postupně napravit porušené vztahy s dětmi a ráda by také navázala vztah se svým původním manželem, který žije dodnes sám bez partnerky a stará se o jejich společné tři děti. Komunikace s dětmi není jednoduchá a bývalý manžel nejeví žádný zájem o sblížení se svou bývalou ženou. Paní Hana uvádí, že by se lépe zbavovala závislosti na alkoholu a začleňovala se do společnosti, kdyby byly děti i bývalý partner vstřícnější. Je důležité, aby paní Hana nepodmiňovala svou léčbu a nápravu své životní situace návratem původní rodiny.

4.4 DÍLČÍ ZÁVĚR:

Vybrala jsem tři příběhy, které mají jeden společný jmenovatel. Jsou to příběhy žen – matek, které zůstaly samy se svými dětmi. Není podstatné či byly opuštěny nebo byly těmi jež opouštěly. Podstatné je, že zůstaly samy na řešení všech životních situací. Každá z nich se vyrovnávala s problémy svým vlastním přístupem, jenž odpovídal míře jejich vzdělání, zkušenostem a povahovým vlastnostem. Jsem přesvědčená, že také činily jak v dané situaci nejlépe mohly. Ale právě podcenění důsledků dílčího rozhodnutí v dané situaci a logických následků, bylo spouštěcím prvkem laviny ve které se ocitly nepřipraveny. Spletitost situace se vždy komplikuje dalším vývojem. V příkladech jež jsem v kazuistikách uvedla se zřetelně zobrazuje jak obtížná je náprava porušených vztahů všech zúčastněných. Psychika hlavních aktérů bývá zatížena nejenom důsledky dramatických změn, ale také pocitem výčitek svědomí a vědomím vlastního selhání. Zdravotní komplikace jež souvisí s dlouhodobě neřešenými psychickými problémy jsou většinou nevratné a cesta k duševní harmonii je pro tyto jedince náročná.

Na své stáži za pouhé tři měsíce jsem poznala podobných příběhů mnohem více. Společný rys – nespokojenost ve vztahu či s některou jinou životní situací, touha mít se dobře a ještě lépe, vede aktéry do nových řetězců situací, které bez správného uvážení následků dostávají hlavní postavy příběhů do pro ně neřešitelných situací. Rozčarování které následuje není včas a správně rozpoznáno a vede k činění dalších chybných rozhodnutí.

Jistě není nic špatného na tom, že lidé si přejí žít klidný a harmonický život a není mým cílem posuzovat morálku jejich životů. Zaskočila mne však živelnost míry závažných rozhodnutí, tčkání od řešení k řešení, apatie přístupu k problémům vlastního života, bezmocné odevzdávání se toku událostí, jindy bezohlednost k druhým a mnoho dalšího.

Hledání příčiny naplňuje stránky ne jedné knihy a není ani cílem mé práce. Chtěla jsem na uvedených příkladech zviditelnit procesy, jež mohou vést k porušení psychického i fyzického zdraví, provázanost jedince s okolím a sociálních vazeb, které ho obklopují. Že individuální problémy mohou přerůst do širší rodiny a tím ovlivňovat nepřímou sociální klima celé společnosti.

ZÁVĚR:

Přestože je téma „*Porozvodová problematika osamělých matek s dětmi*“ rozsáhlé, snažila jsem se ve své bakalářské práci o jeden z pohledů na tuto záležitost. Pojem *osamělá matka* ve mne vyvolá řadu asociací souvisejících s celou společností a jejími problémy v sociální oblasti i v právním systému, školství, rodině, práci. Je mi líto, že samotný pojem je mnohdy vnímán předem jako negativní statut jedince.

Prostudování a rozbor odborné literatury, byl součástí mého úkolu, ale hlavní přínosnou zkušeností byla má praxe v manželské poradně. Pokusila jsem se zdokumentovat ve zkratce vývoj rozpadu manželství s důrazem na úseky životních etap jež měly fatální důsledky jak pro ženy samotné tak i pro jejich děti a okolí. Přála bych si, aby z mé práce byl viditelný význam funkční rodiny. Je nasnadě, že moderní rodina oproti tradiční se významně proměnila. Změnil se způsob života ve společnosti a dopady do rodiny přináší celý proces změn s nimiž se musíme všichni ztotožnit. Konzumní společnost, jež klade důraz na obstarávání finančních zdrojů přináší potřebu pevného citového zázemí a zároveň právě tato složka je nejvíce zkoušena. Klade na jedince vysoké nároky ve vztazích. Projevuje se změna morálních hodnot, jež oproti minulosti zaznamenaly mnoho změn ať už v dobrém či špatném. Člověk se rozhoduje na základě svých vlastních zkušeností vyplývajících z jeho nabytých vzorců chování ze své původní rodiny, svého vzdělání a sociální a emocionální zralosti.

Současná doba je charakteristická svou roztěkaností, překotným vývojem nejenom v ekonomické sféře, ale také ve všech ostatních. Informační tok je tak obrovský, že někdy plní funkci zcela opačnou, než jaká mu je původně vymezená. Domnívám se, že na tomto místě však může odborná pomoc sehrát svou pozitivní roli, podmínkou její účinnosti je včasnost a provázanost i s jinými složkami státních organizací. Aby byla vypracována koncepce a účelně aplikovaná v praxi. V současnosti právě tato komplexní provázanost chybí a tím se snižuje účinnost pomoci matkám. Cílem pomoci matkám by neměl být rozbor chyb jichž se dopustily, ale hledání východiska. Toto východisko by mělo být hledáno individuálně, neboť i jak je z příběhů kazuistik patrné, každá situace je specifická a vyžaduje jiné řešení. Paušální přístup by mohl mít stejně tragické následky jako neřešení situace vůbec.

Tuto práci vnímám jako prvotní vstup do problematiky osamělých žen. Tento fenomén mne zaujal po mé praxi více než jsem očekávala. Fascinuje mne způsob s jakým tyto ženy přistupují ke svému zkomplikovanému životu, s jakou urputností se snaží o nápravu ať už jejich kroky směřují správně či ne. Není to proces jednoduchý a proto je potřeba vytvořit nástroj, který by byl tou onou pomocnou rukou na cestě k vyrovnanému životu. Ve své diplomové práci bych se chtěla zabývat tématikou hlouběji a navrhnout v principech jednoduchý ale funkční systém pomoci osamělým matkám. Jsem dohodnuta se svou lektorkou, že nadále budu dobrovolně docházet ve svém volnu do poradny a pokračovat v započaté práci. Také mám v úmyslu změnit zaměstnání, jež by můj zájem odráželo.

RESUMÉ

Ve své práci jsem v první části se přehledně popsala funkci manželství a rodiny v souvislostech právních a sociálních. Co je to rodina, jaká je její základní funkce a jaké právní normy dávají možnost vzniku manželství a také jeho zániku.

V další části jsem se snažila zmapovat společenský a sociální statut „osamělé matky“. Rozsah problematiky jež neustále stoupá vymezit jak po stránce formální tak i po stránce odborné. Zmapovat možnosti odborné pomoci v našem státě těmto ženám.

Část práce věnuji pojmu „neúplná rodina“, kde podobně jako v předchozím případě se věnuji formálním i odborným stránkám. Upozorňuji na negativní jevy ve vnímání společnosti takto postavených rodin, přestože tyto negativní názory nejsou oficiálně zveřejňovány ani publikovány. Spíše se jedná o obecně rozšířený názor veřejnosti, kdy je „neúplná rodina“ subjektivně vnímána jako podezřelá a k problémům již předurčena.

Kazuistiky jsem zaměřila na příběhy osamělých žen, jež se dostaly do svízelných životních situací více méně vlastním přičiněním, přičemž je pro ně společné, že ve všech podstatných chvílích, kdy se rozhodovalo o budoucnosti jejich a jejich dětí, se rozhodly špatně. Toto pochybení ovlivnilo průběh dalšího života zúčastněných. Je potřeba upozornit, že chyb se nedopouštěly z lehkomyšlnosti samé, ale právě pro nedostatek schopnosti zhodnotit danou situaci s důsledky, které logicky následovaly. Proto je na těchto příkladech viditelná možnost včasné, účinné a odborné pomoci ženám ve svízelné situaci, mnohdy dříve než k rozpadu manželství dojde.

ANOTACE

Bakalářská práce „Porozvodová problematika osamělých matek s dětmi“ je rozdělena do čtyř částí, které na sebe navazují.

První část specifikuje rodinu, charakterizuje její vývoj a vymezuje pojem rodiny v rámci legislativy. Druhá část je zaměřena na situaci matek po rozvodu, jako jsou osobnostní důsledky, ekonomická situace a styk dětí s otci. Třetí část se zabývá rodičovstvím po rozvodu z pohledu legislativy. Poslední čtvrtá část, popisuje příklady z praxe – kazuistiky, které se dané problematiky týkají.

Klíčová slova

Rodina, rodičovství, rozvod, výchova, krize rodiny, neúplná rodina

Annotation

The Bachelor Work „Post-divorce Problems of Single Mothers with Children“ is divided into four parts which concur.

The first part deals with family, characterizes its evolution and defines the family legally. Second part is focused on the post-divorce situation of mothers, including the personal implications, economic situation and contact between children and fathers. Third part studies parenthood after divorce, from the legal point of view. Finally the fourth part describes and discusses three case studies.

Key words

Family, parenthood, divorce, upbringing, family crisis, single-parent family

LITERATURA A PRAMENY:

- Bechyňová, V., Konvičková, M. *Sanace rodiny*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, 151s. ISBN 978-807367-392-5
- Dunovský, J. *Dítě a poruchy rodiny*. 1. vydání Praha: 1986, 140 s.
- Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, 595 s. ISBN 80-7203-124-4
- Klímová – Fügnerová, M. *Citová výchova v rodině*. 1. vydání Praha: Práce, 1974, 183 s.
- Kohoutek, R. *Sociální psychologie*. Brno: Institut mezioborových studií, 2004, 215 s.
- Kohoutek, R. *Vývojová psychologie*. 2. vydání Brno: Institut mezioborových studií, 2003, 83 s.
- Kraus, B., Poláčková, V., et al. *Člověk – prostředí – výchova*. K otázkám sociální pedagogiky. Brno: Paido, 2001, 199 s. ISBN 80-7315-004-2
- Kraus, B. *Teorie výchovy*. Brno: Institut mezioborových studií, 2006, 30 s.
- Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3
- Marhounová, J. *Od osamění k nové rodině*. 1. vydání Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p., 1988, 126 s.
- Matějček, Z. *Rodiče a děti*. 2. vydání Praha: Avicenum, 1989, 336 s.
- Možný, I. *Moderní rodina*. (Mýty a skutečnosti) 1. vydání Brno: Blok, 1990, 184 s.
- Možný, I. *Sociologie rodiny* 2. upravené vydání Praha: SLON, 2002, ISBN 80-86429-05-9
- Nakonečný, M. *Úvod do psychologie*. 1. vydání Praha: Academia, 2003, 507 s. ISBN 80-200-0993-0

Nakonečný, M. *Základy sociální psychologie*. 3. přepracované vydání Praha: Univerzita Karlova, 1970, 344 s.

Poupětová, Š. *Netrapte se po rozvodu*. 1. vydání Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, 290 s.

Řezáč, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, 268 s. ISBN 80-85931-48-6

Sekot, A. *Sociologie v kostce*. 3. rozšířené vydání Brno: Paido, 2006, 258 s. ISBN 80-7315-126-X

Vaníčková, E. et al. *Násilí v rodině*. 1. vydání Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995, 80 s. ISBN 80-85529-17-3

Zákon č. 64/1964 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte.

Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.